

Trwanie przy zasadach narodowych w okresie przejściowym i w latach bezpośrednio po nim następujących nie ustało. Nie nastąpiła żadna istotna zmiana punktu widzenia. Nie utworzono wspólnego rynku choćby tylko tych trzech gałęzi transportu, o których stanowił traktat rzymski, a które mają największe znaczenie dla powiązania w jedną całość względnie zwartego obszaru inicjatorów procesu integracji, czyli państw „szóstki”.

Przystąpienie do EWG W. Brytanii, Irlandii i Danii rodzi nowe problemy i potrzeby. Ze względu na swe położenie geograficzne, dwa pierwsze państwa czynią niezbędnym objęcie wspólną polityką transportu morskiego. Ze względu na wzrost średniej odległości przewozu w „rozszerzonej” EWG, pożądane jest rozciągnięcie tej polityki również na transport powietrzny. Znaczny rozwój transportu przewodowego stanowi uzasadnioną podstawę do włączenia i tej gałęzi do przyszłego jednolitego systemu transportowego Wspólnoty.

Zatem — realizacja dawno już wypracowanych zasad traktatowych transportu „szóstki” i przejście z zamierzeń integracji cząstkowej na integrację transportu o charakterze globalnym jest w „rozszerzonej” EWG ciągle jeszcze zadaniem na przyszłość.

BARBARA SKROBISZOWA

RÓZWÓJ I SPECYFIKA PROCESU KONCENTRACJI W PRZEMYSŁE ZACHODNIEMIEMIECKIM NA PRZEŁOMIE LAT SZEŚCÍDZIESIĄTYCH i SIEDZEMDZIESIĄTYCH

We wszystkich rozwiniętych krajach kapitalistycznych okres powojenny charakteryzuje się dużym nasileniem koncentracji i centralizacji kapitału i produkcji. Przyspieszona akumulacja i rozwój procesu centralizacji prowadzi do tego, że zarówno coraz większa część kapitałów oraz produkcji przemysłowej koncentruje się w coraz mniejszej ilości wielkich przedsiębiorstw.

Gwałtowny wzrost koncentracji po obu stronach Atlantyku najwyraźniej zaznaczył się w drugiej połowie lat sześćdziesiątych i mimo że na początku lat siedemdziesiątych nastąpiło zwolnienie tempa wzrostu ekonomicznego wysoko rozwiniętych krajów kapitalistycznych, proces ten nadal szybko się rozwija.

Koncentracja w przemyśle prowadzi obecnie nie tylko do umocnienia poszczególnych jednostek produkcyjnych, ale do skupienia w ramach jednego zjednoczenia monopolistycznego coraz więcej fabryk i przedsiębiorstw. Współczesny proces koncentracji prowadzi do utworzenia i rozwoju wielostopniowych formacji ekonomicznych, tworzących jakoby piramidę: jej podstawę stanowi np. tysiąc fabryk, potem następuje trochę mniej firm, kilkadziesiąt koncernów, a na szczycie znajduje się garstka wszechpotężnych ugrupowań finansowych. Należy przy tym zwrócić uwagę na fakt, że występujące zależności są dwójakiego rodzaju. Z jednej strony, mają one charakter formalnoprawny dysponowania kapitałami innych, z drugiej — dotyczą tylko sprawowania nad nimi

kontroli. W rezultacie obserwujemy ogromny wzrost znaczenia wielkich korporacji.

O nowoczesnych zasadach działania wielkich korporacji decyduje przede wszystkim tempo postępu technicznego i skala rynku, na którym mogą one działać, przy czym czynniki te pozostają ze sobą w ścisłej zależności. Współczesna firma, aby dobrze prosperować, musi wyprzedzać konkurentów w dostawianiu swoich wyrobów do możliwych potrzeb konsumenta i przewyższać ich w technice wytwarzania tych wyrobów. Powinna ona tak gospodarować, by do minimum zmniejszyć ryzyko. Ułatwia to niewątpliwie odpowiedni stopień zmonopolizowania rynku, chociaż w warunkach szybkiego postępu technicznego żadna firma nie jest bezpieczna. Im większym natomiast dysponuje kapitałem i powiązaniem, tym mniejszy jest stopień zagrożenia.

Trudno ustalić czy aktualnie o powstawaniu wielkich firm bardziej decyduje koncentracja kapitału czy jego centralizacja. Ten ostatni proces zmienił też nieco swój charakter, bowiem najczęściej uczestniczą w nim kapitały już zaangażowane. Na uwagę zasługuje także fakt, że w różnego rodzaju porozumieniach i wzajemnych powiązaniach uczestniczą w coraz większym stopniu duże kapitały. Z drugiej strony, charakterystyczną cechą stają się wszelkiego rodzaju powiązania pionowe i konglomeratowe. Wyjście procesu koncentracji poza poszczególne gałęzie, prowadzące do szybszego rozwoju monopolizacji gospodarki niż wzrostu poziomu koncentracji gałęziowej, stało się niejako prawidłowością. Podczas gdy jeszcze w połowie lat sześćdziesiątych międzygałęziowe fuzje pionowe stanowiły tylko nieznaczną część ogólnej liczby porozumień, w drugiej połowie tego dziesięciolecia na powiązania międzygałęziowe i konglomeraty przypada ponad 40%¹.

Dla współczesnej struktury monopolizacyjnej charakterystyczne są nie tylko kompleksy przemysłowe zarówno w układzie pionowym, jak i poziomym ale przemysłowo-handlowe, agro-przemysłowe itp., posiadające nie tyle powiązania produkcyjne, ile finansowe. Takie właśnie powiązania konglomeratowe znacznie ułatwiają między innymi kontrolę zaopatrzenia i zbytu, zdobywanie kredytów, zamówień rządowych a także subwencjonowanie strat poniesionych na obrotach jednym towarem, zyskami osiągniętymi na obrotach innymi. Właściwością konglomeratu jest brak więzi produkcyjnej między wyrobami wytwarzanymi przez wchodzące w jego skład przedsiębiorstwa i mimo że nie są one potęgami na poszczególnych rynkach, to jako całość tworzą poważną siłę ekonomiczną i finansową. Konglomeraty nie są zjawiskiem zupełnie nowym (po I wojnie w Niemczech przykładem takiej formy porozumień był *Stinnes*), ale w swojej współczesnej formie — stosunkowo mało zbadane.

Duża koncentracja kapitałów obrotów i zysków nie zabezpiecza jednak w pełni dostępu do najnowszych osiągnięć technicznych, rezultatów badań naukowych w wielu dziedzinach. Warunkiem dalszego rozwoju gospodarki prywatnomonopolistycznej na obecnym etapie rozwoju kapitalizmu jest inter-

¹ Rozwój tej tendencji ukazuje między innymi artykuł W. Hahn, H. Tammer, *Kapitalkonzentration in Westdeutschland an der Wende zum neuen Jahrzehnt*. „DWI — Berichte” nr 8/1970, ss. 21 - 29.

wencjonizm państwowy, zapewniający między innymi koordynację rozwoju poszczególnych gałęzi gospodarki narodowej, ułatwiający ekspansję zagraniczną, która w warunkach zaostrzającej się rywalizacji między państwami kapitalistycznymi nabiera coraz większego znaczenia.

Obok zaangażowania państwa burżuazyjnego, właśnie ekspansja przedsiębiorstw przemysłowych, prowadząca do umiędzynarodowienia kapitału i produkcji, jest jednym z najbardziej charakterystycznych zjawisk we współczesnym procesie koncentracji kapitału i produkcji. W coraz większym stopniu opiera się ona bowiem nie na eksporcie towarów, a na rozwijaniu działalności produkcyjnej poza granicami kraju macierzystego, związanej z bezpośrednimi inwestycjami kapitałowymi, transferem technologii a często także kadry organizacyjnej.

W latach sześćdziesiątych pod wpływem ogólnych przemian ustroju kapitalistycznego i przeobrażeń specyficznych dla procesu koncentracji, w gospodarce zachodnioniemieckiej następuje jakby nowy etap tego procesu. Fala koncentracji lat sześćdziesiątych i początku lat siedemdziesiątych wyróżnia się wśród innych historycznych faz jego nasilenia przede wszystkim tempem, rozprzestrzenianiem się tego procesu na wszystkie sfery gospodarki a także rozmiarami i znaczeniem dla gospodarki narodowej centralizowanych kapitałów. W porównaniu z poprzednimi okresami intensyfikacji koncentracji kapitału i produkcji, obecny rozwój tego procesu charakteryzuje się ponadto dwiema cechami szczególnymi: 1) dokonuje się przy aktywnym współudziale państwa oraz 2) przybiera coraz bardziej międzynarodowy charakter.

Stymulowanie koncentracji kapitału i produkcji przez państwo dokonuje się przede wszystkim poprzez politykę finansową (ulgi podatkowe i korzystne odpisy amortyzacyjne, subsydia, zamówienia, finansowanie programów rozwoju przemysłowego i badań naukowych, sprzyjanie ekspansji zagranicznej itp.). Charakterystyczne jest także zrastanie się monopolu i państwa, znajdujące swój wyraz między innymi w łączeniu kapitałów, podejmowaniu wspólnych przedsięwzięć. Polityka współczesnego państwa burżuazyjnego a szczególnie RFN forsująca proces koncentracji produkcji i kapitału, zarówno ze względu na wagę, jak i złożoność zagadnienia wymaga odrębnego studium². Celem tego artykułu jest jedynie ogólna charakterystyka rozwoju koncentracji kapitału i produkcji w przemyśle zachodnioniemieckim i próba ukazaniu umiędzynarodawiania się największych koncernów zachodnioniemieckich.

Do lat sześćdziesiątych koncentracja produkcji i kapitału dokonywała się przede wszystkim w ramach powstałych już wcześniej koncernów. Było to w dużym stopniu związane z faktem, że właśnie tradycyjne monopole po II wojnie światowej poddane zostały tzw. reorganizacji i potrzebowały pewnego czasu

² Z nowszych opracowań na ten temat wymienić można: L. Łukaszyk, *Państwo a gospodarka w Niemieckiej Republice Federalnej. Zagadnienia polityczno-prawne*. Instytut Zachodni, Poznań 1973; także, *Subventionspolitik in der BRD — ein Instrument des Monopolkapitals*. „IPW-Berichte” nr 10/1974, ss. 48 - 54.

dla swej odnowy. Z akcji tej, dotyczącej przede wszystkim koncernów przemysłu górniczego i metalurgicznego oraz chemicznego koncernu *IG Farben*, większość wyszła wzmocniona. Reorganizacja nie podważyła bowiem podstaw panowania kapitału monopolistycznego czyli prywatnej własności. Nieprzypadkowo więc już w latach pięćdziesiątych wśród producentów węgla i stali kluczowe miejsce zajęli *Thyssen*, *Hoesch*, *Krupp*, *Mannesmann* i *Klöckner*, a w przemyśle chemicznym — spadkobiercy *IG Farben*: *Hoechst*, *Bayer* i *BASF*. Podobnie w przemyśle elektrotechnicznym zachowały swoją pozycję koncerny *Siemens*, *AEG* i *Bosch*, a w samochodowym — tzw. wielka piątka: *Volkswagen*, *Daimler-Benz*, *Opel*, *Ford* i *BMW*. W ten sposób stosunkowo szybko i w zasadzie w pełni odrestaurowano niejako tradycyjną strukturę koncernów w przemyśle zachodnioniemieckim. Na początku lat sześćdziesiątych osiągnięty został nie tylko przedwojenny stopień koncentracji produkcji i kapitału, ale także stopień koncentracji z okresu dyktatury faszystowskiej.

Równocześnie proces koncentracji kapitału i produkcji nabiera nowych niejako cech. Związane jest to, jak już podkreślono we wstępie, przede wszystkim z przyspieszeniem tempa postępu technicznego i zaostrzeniem się konkurencji między krajami kapitalistycznymi, a w przypadku RFN, także z sukcesami socjalizmu w bezpośredniej konfrontacji RFN-NRD i zakończeniem powojennego cyklu kryzysem nadprodukcji (lata 1966 - 1967) wymagającym skorygowania dotychczasowej polityki ekonomicznej.

Dla ogólnej ilustracji zachodzących przemian posłużymy się danymi obrazującymi wzrost i stopień skupienia kapitałów w wielkich spółkach akcyjnych. W porównaniu z rokiem 1964, kiedy to 73 towarzystwa akcyjne o kapitale ponad 100 mln DM (3,1% ogólnej liczby) dysponowały kapitałem 21 744,3 mln DM (54,3% kapitału wszystkich spółek), w 1973 spółek takich było 126 (5,6% ogólnej liczby), z łącznym kapitałem 44 257,1 mln DM (65,8%). W latach 1954 - 1973 liczba spółek o kapitale powyżej 100 mln DM wzrosła prawie czterokrotnie a ich łączny kapitał — ponad sześciokrotnie. Równocześnie udział kapitału spółek tej wielkości w kapitale łącznym wzrósł z 32,1 do 65,8%³.

Porównując natomiast wzrost kapitału największych spółek akcyjnych w RFN (o kapitale 500 i więcej mln DM) stwierdzamy, że podczas gdy w 1960 r. kapitał tylko 5 towarzystw przekraczał 500 mln DM (w tym nie było towarzystw z kapitałem ponad 1 mld DM), to w 1966 r. było już 15 towarzystw tej skali wielkości (w tym trzy miliardowe) a w 1973 r. — 27. W grupie tej, z wyjątkiem 2 banków znajdują się największe firmy przemysłowe, w tym 8 miliardów: *Bayer*, *Hoechst*, *BASF*, *Rheinisch-Westfälisches Elektrizitätswerk*, *Siemens*, *IMB Deutschland* (jedyna spółka z ograniczoną odpowiedzialnością o kapitale powyżej 1 mld DM), *VEBA*, *August Thyssen-Hütte*⁴.

³ W 1973 r. notowano 66 (w 1964 r. — 18) spółek z ograniczoną odpowiedzialnością o kapitale powyżej 100 DM, a ich kapitał stanowił 25,1% ogólnego kapitału tego typu spółek (w 1964 r. — 14,3%). „IPW-Berichte” nr 12/1974, s. 72.

⁴ Na podstawie zestawień największych spółek akcyjnych w poszczególnych latach.

Innym interesującym wskaźnikiem zmian zachodzących w procesie koncentracji w przemyśle jest wzrost udziału obrotów największych przedsiębiorstw w globalnych obrotach przedsiębiorstw przemysłowych. Duże przedsiębiorstwa

TABELA 1

Obroty przedsiębiorstw zachodnioniemieckich

Wielkość przedsiębiorstw, obrót w DM	1964		1967		1970	
	ilość	obróć w mln DM	ilość	obróć w mln DM	ilość	obróć w mln DM
Razem	47 946	372 880	46 162	420 383	44 864	582 290
% ogólnej liczby						
poniżej 500 000	19,3	0,8	16,0	0,6	10,1	0,3
500 000 - 1 mln	20,4	1,9	19,9	1,6	16,8	1,0
1 - 2 mln	19,9	3,7	20,0	3,1	20,4	2,3
2 - 5 mln	20,5	8,3	21,5	7,5	23,6	5,9
5 - 10 mln	9,3	8,4	10,3	7,9	12,3	6,7
10 - 25 mln	6,4	12,7	7,5	12,7	9,8	11,7
25 - 50 mln	2,2	9,8	2,6	9,9	3,6	9,5
50 - 100 mln	1,1	9,2	1,2	9,0	1,9	9,6
100 - 250 mln	0,6	11,4	0,6	10,5	0,9	11,0
ponad 250 mln	0,3	33,8	0,4	37,2	0,6	42,0

przemysłowe (wykazujące się obrotem 250 mln DM i więcej), mimo że stanowią tylko niewielki procent ogólnej liczby (0,6% w 1970 r.), koncentrują ponad 40% ogólnych obrotów przedsiębiorstw przemysłowych i zatrudniają 33,6% wszystkich pracowników przemysłu⁵.

TABELA 2

Ilość przedsiębiorstw zachodnioniemieckich z obrotem powyżej 1 mld DM

1962	1968	1970	1972
33	50	68	78*
w tym powyżej 10 mld			
—	1	7	8

* Według „Wirtschaftswoche” nr 30/1973, s. 17 były 82 takie przedsiębiorstwa.

W analizowanym okresie widoczny jest też spadek ogólnej liczby przedsiębiorstw i zmniejszanie się w niej udziału przedsiębiorstw o obrotach do 1 mln DM. Równocześnie obserwować można systematyczne zmniejszanie się udziału mniejszych przedsiębiorstw w ogólnych obrotach, przy czym spadek

⁵ Dane zaczerpnięte z zestawienia zamieszczonego w „IPW-Berichte” nr 12/1974, s. 72. Na podstawie zeczerpniętych stamtąd danych opracowano także tabelę nr 1.

ten dotyczy wszystkich grup przedsiębiorstw legitymujących się obrotem do 25 mln DM. Spostrzeżenia te są niezmiernie ważne, bowiem w RFN egzystuje bardzo wiele małych i średnich zakładów (do 500 zatrudnionych). W 1970 r. stanowiły one 53,8% ogólnej liczby przedsiębiorstw a ich udział w ogólnych obrotach sięgał 42,4%. Dane te używane są często jako kontrargumenty przeciwko twierdzeniu o koncentracji w przemyśle zachodniemieckim⁶.

TABELA 3

Łączny zysk 100 największych przemysłowych spółek akcyjnych

	Łączny zysk w mln DM	Wzrost w %
1966	23 149	100
1970	32 857	142
1972	34 808	150
1973	43 952	190

W grupie przedsiębiorstw o najwyższych obrotach systematycznie zwiększa się też ilość przedsiębiorstw, których obroty przekraczają miliard DM⁷. Na czele tej grupy w 1972 r. znajdowały się *Volkswagenwerk*, *Siemens*, *BASF*, *Hoechst*, *Daimler-Benz*. Koncentracji kapitału i obrotów towarzyszy wzrost i koncentracja zysku. Największe zyski osiągają przedsiębiorstwa przemysłu chemicznego: *Bayer*, *Farbwerke Hoechst* (łącznie z *Meister Lucius Brüning*), *BASF*, następnie *Siemens*, *August Thyssen Hütte*, *Daimler-Benz* i *Adam Opel*. Największy pod względem obrotów *Volkswagenwerk*, zajmuje w tym zestawieniu 10 miejsce⁸.

W grupie 100 najzyskowniejszych przedsiębiorstw ponad połowę łącznego zysku osiągają największe firmy. W 1971 r. udział 15 największych koncernów w łącznym zysku 100 największych wynosił 52,3%, a w zysku netto — 54,1%⁹. Udział największych ugrupowań monopolistycznych w łącznym zysku 100 największych przedsiębiorstw przekracza ich udział w osiąganych przez tę grupę obrotach. W 1972 r. dla 5 największych ugrupowań (spadkobiercy

⁶ O roli i charakterze tych przedsiębiorstw pisał między innymi R. Metzner, *Klein- und Mittelunternehmen im Monopolisierungsprozess*. „IPW-Berichte” nr 1/1973, ss. 29 - 37.

⁷ Zestawione na podstawie danych z „IPW-Berichte” nr 8/1970, s. 38, nr 9/1972 i nr 12/1973.

⁸ H. Tammer, *Die Profite der BRD-Industriekonzerne im Jahre 1973*. „IPW — Berichte” nr 12/1974, s. 32; *Die Profite der 100 grössten Aktiengesellschaften der BRD im Bereich der Industrie 1973 und 1972*. „IPW — Berichte” nr 12/1974, s. 66.

⁹ H. Zschocke, *Die Profite der BRD-Konzerne im Jahre 1971*. „IPW-Berichte” nr 9/1972, s. 19.

⁷ Przegląd Zachodni 3/1975

IG-Farben, Thyssen-Mannesmann, Siemens, Flick, AEG-Telefunken) wielkości te wynosiły 46,8% i 39,8%¹⁰.

Tak wysoki stopień koncentracji kapitału, obrotów i zysków w przemyśle zachodnioniemieckim jest w dużej mierze rezultatem procesu centralizacji kapitałów, o którego specyficie mówiono już na wstępie. Dane statystyczne nie oddają jednak w pełni tego procesu, bowiem w RFN rejestracji podlegają tylko takie porozumienia, w których uczestniczą firmy kontrolujące rynek co naj-

TABELA 4

Fuzje w przemyśle zachodnioniemieckim

Rok	Łączna ilość fuzji	W tym wielkie
1958	15	
1962	38	
1966	43	12
1967	65	20
1968	65	16
1969	168	61
1970	305	95
1971	220	69
1972	269	75
1973	242 (289)*	

* Według nowego prawa kartelowego zawarto 242 porozumienia, według starego — 289.

mniej w 20%, względnie zatrudniające powyżej 10 tys. pracowników, lub osiągające 500 mln DM rocznego obrotu. Ponadto należałoby w każdym przypadku przeanalizować wielkość kapitału, obrotów nowo powstałego ugrupowania, charakter produkcji i zasięg jego powiązań. Dopiero wypadkowa tych wszystkich danych pozwoliłaby na właściwą ocenę znaczenia rezultatów poszczególnych operacji. Po uwzględnieniu tych zastrzeżeń oraz faktu, że od drugiej połowy lat sześćdziesiątych w RFN proces centralizacji charakteryzuje się między innymi łączeniem wielkich kapitałów, zestawione w tabeli 4 dane mają szczególną wymowę¹¹. Według innych danych, w latach 1966-1969 odnotowano 341 fuzji, a w latach 1970-1973 — 1068¹². Fuzje te dotyczyły przede wszystkim przedsiębiorstw wiodących gałęzi przemysłu¹³.

¹⁰ H. Tamm er, *Die Profite der BRD-Industrie Konzerne im Jahre 1972*. „IPW-Berichte” nr 1/1974, s. 27.

¹¹ Tabela według *La concentration industrielle en RFA et le projet d'extension du role de l'office des cartels*. „Problèmes Économiques” z 6 V 1971; „Wirtschafts Woche” nr 17/1973 i „BIKI” nr 34/1974.

¹² „Bulletin des Presse- und Informationsamtes der Bundesregierung” Bonn nr 45/1974.

¹³ Np. w okresie od 1 I 1967 do 30 IX 1969 na 220 oficjalnie zarejestrowanych połączeń w poszczególnych przemysłach zanotowano: w przemyśle chemicznym — 31, elektrotechnicznym — 27, budowy maszyn — 24, środków transportu — 23.

Zaznaczyliśmy też na wstępie, że współczesny proces koncentracji dokonuje się niejako dwoma drogami. Jedną, to przejmowanie formalnoprawne, umożliwiająca bezpośrednio dysponowanie kapitałem przejętego przedsiębiorstwa, drugą — to wytworzenie takiego systemu zależności, w którego wyniku samodzielne firmy systematycznie i coraz bardziej włączane zostają w orbitę spraw i działań określonych grup monopolistycznych. O ile rezultaty pierwszych działań są uchwytne, chociaż w ograniczonym stopniu, to w drugim przypadku, przy próbie ujęcia ilościowego obserwowanych porozumień natrafiamy na trudności nie do pokonania. Bowiemy oprócz operacji mających na celu przejęcie części akcji, wspólnego tworzenia nowych przedsiębiorstw, bardzo licznych porozumień balansujących na granicy kooperacji i koncentracji¹⁴, mamy tutaj do czynienia z szeregiem najróżnorodniejszych, zupełnie nieuchwytnych, bądź świadomie zakamuflowanych porozumień, prowadzących do ogromnego wzrostu znaczenia określonych grup monopolistycznych, w skład których wchodzi kilkanaście większych i kilkadziesiąt mniejszych przedsiębiorstw, pozostających ze sobą we wzajemnej zależności. W rezultacie ulega stopniowej zmianie tradycyjna struktura kapitału monopolistycznego i wzrasta stopień monopolizacji zarówno w przemyśle, jak i w całej gospodarce. Interesującą ukazuje to tabela 5¹⁵. W zasięgu oddziaływania 4 wielkich grup znajdowało się w 1973 r. 36 wielkich przedsiębiorstw. Ich obroty stanowiły 53,8% łącznej sumy obrotów 100 największych przedsiębiorstw i koncentrowały 53,1% zysków tej grupy przedsiębiorstw.

W ostatnim okresie (lata 1973-1974) w procesie centralizacji szczególną uwagę zwracają 4 wielkie porozumienia, tzw. mamucie fuzje¹⁶, z których trzy objęły koncerny należące do grupy 50 największych: *Thyssen-Rheinstahl*, *Mannesmann-Demag* i *Bayer-Metzeler*. Obroty każdego z tych koncernów przekraczają miliard DM. Niewątpliwie największe znaczenie posiada fuzja *Thyssen-Rheinstahl*, będąca ogromnym krokiem naprzód w zmonopolizowaniu przemysłu stalowego. Nowo powstałe ugrupowanie awansowało w hierarchii największych monopolii RFN na 3 miejsce, z łącznym obrotem powyżej 15 mld DM. Cechą charakterystyczną tego porozumienia jest też fakt, że mamy tutaj do czynienia z przykładem fuzji pionowej, bowiem *Rheinstahl* wytwarza rocznie tylko około 1 mln ton stali, natomiast działalność jego koncentruje się głównie na przetwórczości, odlewnictwie, produkcji maszyn, budowie statków i mostów, produkcji pojazdów. Jest to także klasyczny przykład porozumienia monopolistycznego zawartego przy współudziale banku. Również przy aktywnej pomocy *Deutsche Bank*, *AG Mannesmann* przejął

¹⁴ Problem ten w interesujący sposób ukazuje książka R. A. Nowikowa, J. W. Sziszkowa, *Międzynarodowa kooperacja kapitalistycznych firm*. Moskwa 1972. Autorzy wyraźnie podkreślają, że chociaż kooperacja między firmami stwarza sprzyjające warunki dla rozwoju centralizacji i koncentracji, nie jest z nimi równoznaczna.

¹⁵ Na podstawie tabeli „IPW Berichte” nr 12/1974, s. 36.

¹⁶ R. Metzner, *Kapitalkonzentration in der BRD 1973*. „IPW-Berichte” nr 10/1974, ss. 30-38 (cyt. dalej: Metzner, *Kapitalkonzentration...*).

31% a następnie 51% akcji koncernu *Demag*, w efekcie czego powstał koncern, którego roczny obrót waha się w granicach 9 mld DM. Trzecia wielka fuzja objęła koncerny chemiczne: *Bayer* przejął 3 najważniejsze przedsiębiorstwa produkcyjne grupy *Metzeler*, zwiększając tym samym swoje obroty o około 1,5 mld DM. Do największych porozumień ostatnich dwóch lat zalicza się także przegrupowanie przedsiębiorstw państwowych, które dotyczyło *VEBA*, *Gelsenberg*, *Deutsche Erdöl AG*.

TABELA 5

Powiązania w grupie 100 największych zachodnioniemieckich przedsiębiorstw przemysłowych (1973 r.)

Ugrupowania i koncerny	Liczba przeds. należących do ugrupowań i koncernów ^a	Obroty		Zyski netto	
		mln DM	%	mln DM	%
Następcy <i>IG Farben</i> ^b	11	29 502	15,0	8056	21,5
w tym:					
<i>Bayer-Konzern</i>	5		6,2		8,6
<i>Hoechst-Konzern</i>	1		3,8		5,6
<i>BASF-Konzern</i>	4		4,8		7,2
<i>Flick, Volkswagen, Haniel</i>					
i <i>Quandt</i>	9	35 717	18,2	4778	12,7
w tym:					
<i>Flick</i>	3		7,3		5,8
<i>Volkswagen</i>	2		7,8		4,6
<i>Haniel</i>	2		1,5		0,9
<i>Quandt</i>	2		1,6		1,4
<i>Thyssen, Mannesmann, Krupp</i>					
w tym:					
<i>Thyssen</i>	6	19 385	9,9	2990	8,0
<i>Mannesmann</i>	2		1,3		1,5
przeds. z udziałem <i>Thyssena</i>					
i <i>Mannesmanna</i>	2		1,9		1,2
<i>Krupp</i>	1		1,3		0,9
<i>Siemens, AEG-Telefunken</i>					
w tym:					
<i>Siemens</i>	5	21 110	10,7	4103	10,9
<i>AEG-Telefunken</i>	2		4,0		3,6
wspólnie opanowane przeds.	2		0,7		0,9

Objaśnienia:

a) Tylko spośród 100 największych.

b) Łącznie z przedsiębiorstwem *Duisburger Kupferhütte*, w którym równy udział mają wszystkie trzy koncerny wchodzące w skład tego ugrupowania.

a) Łącznie z *Continental Gummi-Werke AG* i *Phoenix Gummiwerke AG*.

b) Łącznie z *Rhein Stahl AG*, ale bez *Westfälische Union AG*.

a) Łącznie z *Demag AG*.

Wielkie koncerny i ugrupowania w coraz większym stopniu uczestniczą w ogólnych obrotach i zatrudnieniu, coraz mniejsza ich liczba zdobywa mocniejszą pozycję na rynku. Na początku lat sześćdziesiątych 4 największe koncerny chemiczne opanowały rynek w około 40%, a na początku lat siedemdziesiątych *Hoechst*, *BASF* i *Bayer*, łącznie z grupą *Henkel*, kontrolowały 70% obrotów całej branży. W jeszcze większym stopniu udało się opanować rynek 4 wielkim koncernom stalowym, których udział w obrotach już na początku lat siedemdziesiątych wynosił 90% oraz 4 wielkim producentom samochodów, pokrywającym blisko 90% zaopatrzenia rynku wewnętrznego¹⁷. W roku 1974 udział tylko 3 wielkich przedsiębiorstw przekraczał 50% obrotów danej gałęzi w następujących przemysłach: budowy okrętów (51%), cementowy (54%), samochodowy (54%), lotniczy (59%), tytoniowy (78%), górnictwo (79%), produkcja margaryny (85%)¹⁸.

Kluczową pozycję w przemyśle zachodnioniemieckim zajmuje 50 wielkich koncernów i ugrupowań. O wzroście ich znaczenia świadczy między innymi zwiększający się udział ich obrotów w łącznych obrotach przedsiębiorstw przemysłowych, co ukazuje między innymi tabela 6¹⁹. Faktyczną rolę jaką odgrywają w gospodarce zachodnioniemieckiej ukazałoby dopiero ustalenie wszystkich ich powiązań. Jest to zadanie niezmiernie trudne, ale bardzo interesujące i z pewnością zasługujące na szczegółowe potraktowanie.

TABELA 6

Udział 50 największych koncernów i ugrupowań w ogólnych obrotach zachodnioniemieckich przedsiębiorstw przemysłowych

Rok	Obrót w mld DM	Grupa 50		Pozostałe przedsiębiorstwa	
		w mld DM	w %	w mld DM	w %
1960	258,2	106,8 (110,8)	41,4 (42,9)	151,4	58,6
1970	510,9	235,6 (259,0)	46,1 (50,7)	275,3	53,5
1971	543,8	254,4 (281,5)	46,7 (51,8)	289,4	53,2

Tabela 6 obejmuje przedsiębiorstwa górnicze i przemysłu przetwórczego, których ogólną liczbę w 1960 r. oceniało się na około 48 500, a w 1970 - 1971 na około 46 000. W nawiasach podano obroty uwzględniające obroty zagranicznych przedsiębiorstw filialnych 14 koncernów.

Szczególną cechą współczesnego procesu koncentracji i monopolizacji jest przekraczanie granic narodowych i tworzenie zjednoczeń o charakterze mię-

¹⁷ *Konzerne: Die Konjunkturpolitik versagt*. „Der Spiegel” nr 6/1972.

¹⁸ „Stuttgarter Zeitung” nr 167/1974.

¹⁹ Na podstawie tabeli w: H. T a m m e r, *BRD-Monopole auf Kurs zu internationalen Dimensionen*. „IPW-Forschungshefte” nr 4/1973, s. 20 (cyt. dalej: T a m m e r, *BRD-Monopole...*).

dzynarodowym. Z postępowaniem naukowo-technicznym, rozwojem międzynarodowego podziału pracy, narastaniem konkurencji monopolistycznej i ekonomiczną rywalizacją dwóch systemów, nierozzerwalnie związana jest internacjonalizacja sił wytwórczych, powstawanie nowych warunków dla rozwoju procesu uspołecznienia i forsowania koncentracji w skali międzynarodowej. Przekraczanie granic narodowych w działalności wielkich koncernów a także wielu średnich przedsiębiorstw obserwować można od wielu lat. Jednakże międzynarodowe koncerny z szeroką siecią różnego typu zagranicznych przedsiębiorstw filialnych były początkowo najbardziej charakterystyczne dla krajów anglosaskich. Dopiero od lat sześćdziesiątych działalność wielu koncernów krajów Europy zachodniej nabiera charakteru międzynarodowego. Jest to niewątpliwie związane z szeroko rozumianą konfrontacją i rywalizacją z kapitałem amerykańskim a także z rozwojem procesów integracyjnych i to zarówno z celową, chociaż mało efektywną działalnością władz EWG, jak i ze sprzecznościami narastającymi w łonie poszczególnych ugrupowań. Na ile jednak proces ten objął przedsiębiorstwa zachodnioniemieckie? Rozwój przedsiębiorstw zwanych przeważnie międzynarodowymi lub wielonarodowymi stał się w ostatnich latach przedmiotem licznych dyskusji i sporów²⁰. Dotyczą one zarówno prób zdefiniowania tego zjawiska, jak i jego oceny. Zwolennicy tych przedsiębiorstw podkreślają przede wszystkim fakt, że ich rozległa działalność przyczynia się do polepszenia światowego podziału pracy i rozpowszechniania najnowszej technologii. Przeciwnicy natomiast uzasadniają, że przedsiębiorstwa wielonarodowe mogą powodować wyłączenie gospodarek poszczególnych krajów, w których inwestują i mogą hamować ich rozwój. Działalność takich przedsiębiorstw nie jest obojętna również dla krajów macierzystych, bowiem często realizują one własną politykę zarówno w zakresie inwestycji, przepływów kapitałowych, cen i zatrudnienia, która nie zawsze jest zgodna z założeniami polityki gospodarczej danego państwa.

W ocenie stopnia umiędzynarodowienia danego przedsiębiorstwa zastosować można różne kryteria, np. wielkość produkcji, obrotów, inwestycji, kapitału, zysków i zatrudnienia przypadająca na filie zagraniczne, skład narodowościowy zarządu i akcjonariuszy, czy też ilość krajów, w których dokonano inwestycji. Mierniki te mają przede wszystkim charakter ilościowy. Trudniejsze do zastosowania są kryteria jakościowe, takie jak np. ocena celów działania przedsiębiorstwa i podejmowanych decyzji w konfrontacji z polityką gospodarczą danego kraju²¹.

²⁰ Z ostatnich opracowań polskich dotyczących tej problematyki wymienić można dwie pozycje: L. Jankowiak, *Przedsiębiorstwa wielonarodowe i ich wpływ na gospodarkę światową*. PWE, Warszawa 1973; A. Grochulski, *Korporacje międzynarodowe*. PWN, Warszawa 1973.

²¹ Ponieważ rozważania nasze dotyczą przedsiębiorstw zachodnioniemieckich, warto zwrócić uwagę na klasyfikację dokonaną przez T. J. Biełous, *Międzynarodowne promysłennye monopolii*. Moskwa 1972. Autorka określając międzynarodowe monopole przemysłowe jako duże firmy posiadające aktywa za granicą, względnie związek firm z różnych państw, opanowujących jedną, bądź kilka gałęzi produkcji

Przez długi czas polityka przedsiębiorstw zachodnioniemieckich miała zdecydowanie charakter ekspansji towarowej i opierała się przede wszystkim na intensyfikacji eksportu. Tak np. w latach 1957-1965 udział eksportu i produkcji zagranicznej w obrotach przedsiębiorstw zachodnioniemieckich kształtował się w stosunku 14% : 2%²². Obecnie w coraz większym stopniu rozwijana jest działalność produkcyjna za granicą, co ułatwione jest zarówno poparciem rządu federalnego, jak i sytuacją na zachodnioniemieckim rynku kapitałowym. Tak np. w 1969 r. w 7 największych przedsiębiorstwach zachodnioniemieckich udział obrotów zagranicznych przewyższał 50% ogólnych obrotów przedsiębiorstwa. Natomiast wartość produkcji zagranicznych przedsiębiorstw filialnych 3 największych koncernów chemicznych oceniano na 5 mld DM (w 1969 r. stanowiło to 18% obrotu światowego), a *Volkswagen* — na 3 mld DM. Duża była również wartość produkcji zagranicznych filii przedsiębiorstw przemysłu elektrotechnicznego i budowy maszyn²³. Udział produkcji filii zagranicznych w ogólnych obrotach zagranicznych przedsiębiorstw zachodnioniemieckich i stosunek wielkości obrotów zagranicznych do ogólnego obrotu przedsiębiorstwa ukazuje tabela 7²⁴. W tabeli nie uwzględniono wszystkich większych przedsiębiorstw, bowiem niektóre z nich, takie jak np. *Thyssen*, *Hoesch*, *Rheinstahl*, posiadające zakłady produkujące za granicą nie publikują danych o ich działalności, bądź też podają jedynie obroty swych filii zagranicznych, uwzględniając jeszcze niekiedy także poddostawy przedsiębiorstwa macierzystego. Jeżeli uwzględnimy, że w zestawieniu nie znalazło się wiele średnich przedsiębiorstw i szereg wielkich (choćby *Henkel*, *MAN* czy *Linde*), to można przyjąć, że łączna produkcja własna zagranicznych filii przewyższała w 1970 r. 20 mld DM. Z tabeli 7 wynika, że prawie 95% ogólnej wartości produkcji własnej filii zagranicznych przypada na cztery gałęzie przemysłu: chemiczny z farmaceutycznym, elektrotechniczny, samochodowy i maszynowy. Jest to rezultat wysokich sum inwestowanych przez przedsiębiorstwa tych przemysłów za granicą. Jeżeli bowiem od 1952 r. do 31 grudnia 1973 r. wartość bezpośrednich inwestycji zachodnioniemieckich wyniosła 32,23 mld DM (z tego 5,6 w 1973 r.) to na inwestycje zagraniczne 5 przemysłów przypada ponad połowa tej sumy (tabela 8)²⁵. Tabela ukazuje bardzo wyraźnie zarówno

(i odpowiednio — jeden lub kilka rynków światowych), dzieli je tym samym na dwie grupy: transnarodowe i międzynarodowe. Przez transnarodowe rozumie narodowe koncerny, posiadające aktywa za granicą, czyli narodowe pod względem kapitału i kontroli, ale prowadzące międzynarodową działalność. Cechą charakterystyczną koncernów międzynarodowych, w pełnym tego słowa znaczeniu jest międzynarodowy podział kapitału akcyjnego i wielonarodowy skład kadry kierowniczej. W takiej interpretacji koncerny zachodnioniemieckie mieszczą się w I grupie.

²² K. Nehls, *Internationale Konzerne — Monopolmacht Klassenkampf*. „IPW-Forschungshefte” nr 1/1973, s. 28.

²³ „Handelsblatt/Industriekurier” nr 207/1970.

²⁴ R. Jungnickel, G. Koopmann, *Wie Multinational sind die deutschen Unternehmen*. „Wirtschaftsdienst” nr 4/1972

²⁵ Metzner, *Kapitalkonzentration...*, s. 34; *Bilan des investissements directs allemands a l'étrangers en Allemagne*. „Problèmes Économiques” z 7 X 1971.

TABELA 7
Obroty zagraniczne przedsiębiorstw zachodniemieckich

Przedsiębiorstwa	Gatęcie	Produkcja własna filii zagranicznych		Eksport w mln DM	Obrót zagraniczny w mln DM	Udział obrotu zagranicznego w obrocie ogólnym w %
		wartość w mln DM	% ogólnego obrotu			
<i>Volkswagen</i>	p. samochodowy	3 948	25	6 948	10 896	69
<i>Hoechst</i>	chemiczny	2 489	20	4 076	6 565	53
<i>Siemens</i>	elektrotechniczny	2 258	17	2 727	4 985	39
<i>Bayer</i>	chemiczny	2 190*	19	3 958	6 098	54
<i>BASF</i>	chemiczny	1 760	17	3 173	4 933	47
<i>Daimler-Benz</i>	samochodowy	1 366	12	3 836	5 202	44
<i>Mannesmann</i>	stalowy	787	11	2 220	2 987	41
<i>AEG</i>	elektrotechniczny	754	8	1 929	2 683	29
<i>Bosch</i>	elektrotechniczny	457	8	1 688	2 145	39
<i>Varta</i>	elektrotechniczny	410*	25	58	475	29
<i>KHD</i>	maszynowy	380	11	999	1 524	57
<i>Metallgesellschaft</i>	metale nieżelazne	300	6		1 020	20
<i>Degussa</i>	chemiczny	248	11	639	887	40
<i>Triumph Int.</i>	włókienniczy	238**	38		247**	40
<i>Osrani</i>	elektrotechniczny	210*	32	151	316	48
<i>Schering</i>	chemiczny	210*	20	569	621	60
<i>Betersdorf</i>	chemiczny	175***	31	85*	261	42
<i>Demag</i>	samochodowy	172	11	643	815	53
<i>Krupp</i>	stalowy	156	3	1 274	1 430	23
<i>Merck</i>	farmaceutyczny	145	20	190	390	55
<i>Bauknicht</i>	elektrotechniczny	125*	17	100	218	31
<i>Telephonbau</i>						
<i>i Normalzeit</i>						
<i>Boehringer (Manheim)</i>	elektrotechniczny	70***	12		150	42
<i>Grundig</i>	farmaceutyczny	50**	14	100		
<i>Rosenthal</i>	elektrotechniczny	50	5	460	510	45
<i>Rosenthal</i>	ceramiczny	15	5			
Razem		18 963				

* - obroty filii zagranicznych.

** - dane za rok 1969.

wzrost globalnej sumy inwestycji, jak i to, że co roku wzrasta wielkość przeznaczanych na ten cel kwot. Wyrazem umiędzynaradawiania się przedsiębiorstw jest wzrost produkcji zagranicznych przedsiębiorstw filialnych, co w konsekwencji prowadzi do zmiany składu obrotów zagranicznych. Niemniej, chociaż w okresie 1960 - 1970 takie przedsiębiorstwa, jak *BASF*, *Bayer*, *Hoechst*, *Siemens*, *AEG-Osram*, *Daimler-Benz*, *VW*, czy *Demag* osiągnęły znacznie wyższą stopę wzrostu w produkcji zagranicznej niż w eksporcie, w żadnym przypadku wartość tej produkcji nie przekroczyła wartości eksportu (jedyny wyjątek stanowią przedsiębiorstwa przemysłu włókienniczego). Taki trend rozwojowy jest jednak bardzo wyraźny i, być może, nowsze dane statystyczne pozwoliłyby już na inne sformułowania.

TABELA 8

Bezpośrednie inwestycje zagraniczne najważniejszych gałęzi przemysłu zachodnioniemieckiego (w mln DM)

Przemysł	1952 1969	Przeciętnie rocznie	1970 1973	Przeciętnie rocznie	1973
chemiczny	4 172,7	231,8	2 029,8	507,5	579,5
elektrotechniczny	1 817,2	100,9	1 680,2	420,1	464,2
żelaza i stali	1 090,8	60,6	1 685,6	421,4	1 215,0
samochodowy	1 688,5	93,8	614,7	153,5	152,2
maszynowy	1 196,1	66,4	1 157,8	289,5	482,7

Dla poszczególnych przemysłów udział przedsiębiorstw w łącznej wartości ich produkcji zagranicznej jest bardzo różnicowany. Tak np., w przemyśle samochodowym przewodzi zdecydowanie *Volkswagen* i *Daimler-Benz*, w elektrotechnicznym — na łączną wartość produkcji filii zagranicznych (5 mld w 1970 r.) — około 70% przypadało na *Siemensa*, *AEG* i *Boscha*. Podobny stopień koncentracji występuje w przemyśle chemicznym. Jeżeli w 1970 r. szacować globalną wartość produkcji zagranicznej przedsiębiorstw tego przemysłu na 10 mld, to na trzy przedsiębiorstwa-spadkobierców *IG Farben* przypadało 2/3 tej sumy. W przypadku natomiast przemysłu maszynowego, który charakteryzuje się zdecydowanie mniejszym udziałem produkcji zagranicznej, obserwujemy równocześnie dużo większy stopień rozproszenia: 172 zagraniczne zakłady produkcyjne, należące do 115 przedsiębiorstw notowały łączne obroty w wysokości 1,7 mld DM. Gdyby zastosować przyjmowane często w literaturze ekonomicznej kryterium uznające za przedsiębiorstwo międzynarodowe takie, którego produkcja filii zagranicznych stanowi 10 i więcej procent ogólnej produkcji, to na początku lat siedemdziesiątych byłoby zaledwie 19 przedsiębiorstw zachodnioniemieckich dających się zakwalifikować do tej grupy (oczywiście z dających się ująć statystycznie), a z udziałem produkcji zagranicznej w wysokości 20% — tylko 8²⁶. Jeżeli natomiast pojęcie stopnia

²⁶ Na uwagę zasługuje niewątpliwie fakt, że w czołówce znalazło się szereg firm średniej wielkości. Są to przeważnie firmy, które mają już renomę międzynarodową,

umiędzynarodowienia rozszerzyć na globalne obroty zagraniczne, to na podstawie tabeli 7 stwierdzamy, że obroty zagraniczne 7 przedsiębiorstw przekroczyły 50% ogólnych obrotów przedsiębiorstwa, a we wszystkich udział ten przewyższał 20%. Korespondujące ze sformułowaniami zawartymi w pierwszej części artykułu dotyczącymi wzrostu potęgi i znaczenia największych ugrupowań monopolistycznych będzie ukazanie rozwoju ich działalności zagranicznej. Z racji swojej mocy ekonomicznej, ugrupowania te dysponują dostatecznymi środkami dla rozwoju zarówno eksportu, jak i przenoszenia produkcji poza granice kraju macierzystego, kierując się różnymi względami, np. lepszym dostępem do surowców, nowej technologii, tańszą siłą roboczą, łagodniejszym prawem podatkowym czy chęcią ominięcia barier celnych. W efekcie, umożliwia to uzyskanie wyższej marży zysku, co z kolei zapewnia dalszy rozwój i wzrost pozycji danego ugrupowania. W 1960 r. łączne obroty 15 największych koncernów i ugrupowań²⁷ osiągnęły sumę 61 293 mln DM. Z tego na obrót produktami wytworzonymi przez zagraniczne przedsiębiorstwa filialne (wielkość ta często dla uproszczenia nazywana jest produkcją własną filii zagranicznych) przypadało 6,5% (czyli 4007 mln DM bez koncernu *Rheinstahl*) a na eksport 25,8% (czyli 15 826 mln DM). W 1971 r. obroty tej grupy wzrosły do 174 979 mln DM, w tym udział obrotów przedsiębiorstw filialnych produkujących za granicą wzrósł do 15,5% (27 136 bez koncernu *Rheinstahl*) a eksportu do 30% (52 491 mln DM)²⁸. Dla poszczególnych ugrupowań wielkości te kształtowały się w sposób przedstawiony w tabeli 9.

Tabela 9 daje przejrzysty obraz wzrostu zaangażowania wielkich koncernów zachodniemieckich w działalność zagraniczną, potwierdzając zarazem stwierdzenie o przenoszeniu akcentów tej działalności na produkcję filii zagranicznych.

Rozwój działalności zagranicznej wielkich koncernów znajduje także wyraz we wzroście liczby przedsiębiorstw zagranicznych oraz wartości ich kapitałów.

W powiązaniach z największymi koncernami (zaliczonymi do grupy 15) w 1960 r. znajdowały się 664 towarzystwa z łącznym kapitałem 16 226 mln DM, a w 1970 r. — 1488, z kapitałem 37 991 mln DM. W 1960 poza granicami tych towarzystw działało 201 (z kapitałem 2091 mln DM), a w 1970 r. — już 670 (z kapitałem 9921 mln DM). Na tych 670 przedsiębiorstwach 257 (z kapitałem 5221 mln DM) należało do trzech największych koncernów chemicznych, 72 (z kapitałem 891 mln DM) przedsiębiorstwa filialne posiadał *Siemens*, 55 (z kapitałem 490 mln DM) ugrupowanie *Thyssen-Mannesmann*. Grupa *Flicka* dysponowała np. „tylko” 34 przedsiębiorstwami filialnymi, ale ich kapitał łączny wynosił 984 mln., podobnie *Volkswagen*, w kręgu interesów któ-

np. *Triumph Int.*, *Pherma-Herstelle*, *Osram* (która już w 1961 r. produkowała w 10 krajach), *Vesta*.

²⁷ Do grupy tej zalicza się, oprócz 10 wymienionych w tabeli nr 9 także: *Krupp*, *Quandt*, *Rheinstahl*, *Demag* i ugrupowanie *Metallgesellschaft/Degussa*.

²⁸ Powyższe dane i tabela nr 9 według H. T a m m e r, *BRD-Monopole...*, s. 25.

rego znajdowało się 30 przedsiębiorstw z łącznym kapitałem 755 mln DM²⁹.

Można by również w ocenie umiędzynarodowienia koncernów zachodnioniemieckich posłużyć się danymi dotyczącymi liczby czy udziału zatrudnionych za granicą w ogólnej liczbie zatrudnionych w danym przedsiębiorstwie. Ciekawszym kryterium wydaje się regionalne rozmieszczenie przedsiębiorstw fi-

TABELA 9

Udział obrotów zagranicznych w ogólnych obrotach 10 wielkich ugrupowań monopolistycznych

	Obroty w mln DM		Produkcja filii zagranicznych				Eksport			
			w mln DM		% ogólnych obrotów		w mln DM		% ogólnych obrotów	
	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971	1960	1971
<i>Volkswagen</i>	4 607	17 310	674	4 272	14,6	24,7	2 182	8 210	47,4	47,4
Następcy <i>IG-Farben</i>	10 871	42 300	1 124	10 300	10,3	24,4	3 400	14 610	31,3	34,5
<i>Mannesmann</i>	3 451	7 904	300	1 800	8,7	22,8	900	2 500	26,1	31,6
<i>Haniel</i>	5 035	6 071	60	350	1,2	5,8	1 181	2 260	23,5	37,2
<i>Siemens</i>	4 570	16 400	507	3 200	11,1	19,5	811	3 645	17,7	22,2
<i>Bosch</i>	1 750	5 600	200	850	11,4	15,2	400	1 390	22,9	24,8
<i>Klöckner</i>	3 162	6 062	90	637	2,8	10,5	724	1 754	22,9	28,9
Grupa <i>Flick</i>	7 352	19 733	600	2 600	8,2	13,2	1 700	4 900	23,1	24,8
<i>AEG-Telefunken</i>	2 910	11 177	100	1 100	5,2	9,8	645	2 330	22,2	20,9
<i>Thyssen</i>	5 697	11 744	130	360	2,3	3,1	980	2 670	17,2	22,7

lialnych. Spośród przedsiębiorstw, co do których można było uzyskać informacje, 27 rozwijało produkcję co najmniej w 5 różnych krajach, 15 posiadało zakłady produkcyjne w co najmniej 10 krajach, a 5 miało przedsiębiorstwa filialne w 25 i więcej krajach (tych 5 to wielka trójka przemysłu chemicznego oraz *Daimler-Benz* i *Siemens*).

W tabeli 10³⁰ ukazującej ilość i kapitał przedsiębiorstw zagranicznych 5 wielkich ugrupowań zachodnioniemieckich ujęte zostały tylko towarzystwa z kapitałem 1 mln i więcej. Na początku lat siedemdziesiątych pięć wielkich ugrupowań dysponowało 435 przedsiębiorstwami filialnymi za granicą z łącznym kapitałem 8147 mln DM. Najwięcej z tej grupy (243 z kapitałem 3716 mln DM) znajdowało się w wysoko rozwiniętych europejskich krajach kapitalistycznych. Drugie miejsce pod względem wielkości kapitałów zajmują filie w Ameryce Północnej (2296 mln DM — czyli więcej niż w krajach EWG), chociaż jest ich tylko 57, a trzecie — Ameryka Łacińska, gdzie występują silne skupiska Niemców³¹.

²⁹ Tamże, s. 93.

³⁰ Tamże, s. 95.

³¹ Ogólne inwestycje zachodnioniemieckie w tych rejonach na 31 XII 1973 r.

Ukazany wzrost potęgi i znaczenia wielkich zachodnioniemieckich ugrupowań monopolistycznych i rozwijanie przez nie działalności zagranicznej na coraz większą skalę są procesami wzajemnie się warunkującymi na obecnym etapie rozwoju kapitalizmu. Sprzyja to przekształcaniu się monopoli narodowych w międzynarodowe, ze wszystkimi skutkami towarzyszącymi tym prze-

TABELA 10

Regionalne rozmieszczenie filii 5 zachodnioniemieckich ugrupowań monopolistycznych w 1970 r.

	Następcy <i>IG-Farben</i>		Koncern <i>Flicka</i>		Koncern <i>Volkswagen</i>		Koncern <i>Siemens</i>		AEG- <i>Telefunken</i>	
	Liczba	Wiel- kość kapi- tału	Liczba	Wiel- kość kapi- tału	Liczba	Wiel- kość kapi- tału	Liczba	Wiel- kość kapi- tału	Liczba	Wiel- kość kapi- tału
Europejskie kraje										
kapitalistyczne	136	2407	16	363	9	91	50	625	32	230
w tym EWG	72	1621	9	217	3	27	9	203	11	68
Francja	46	597	4	77	2	10	1	16	3	12
Włochy	6	41	—	—	—	—	3	69	3	10
Belgia	9	688	3	119	—	—	2	55	3	30
Holandia	9	174	1	—	—	—	2	46	1	1
Luksemburg	2	121	1	21	1	17	1	17	1	15
pozostałe kraje	64	786	7	146	6	64	41	422	21	162
W. Brytania	11	288	—	—	—	—	—	—	2	10
Szwajcaria	7	109	3	46	—	—	7	139	2	93
Hiszpania	18	215	1	34	4	30	5	33	3	24
Ameryka Północna	33	1857	6	269	10	52	6	90	2	28
w tym:										
Kanada	9	339	4	243	2	19	3	73	1	2
USA	24	1518	2	26	8	33	3	17	1	26
Ameryka Łacińska	56	720	4	197	7	547	10	135	6	35
Afryka, Azja, Australia	32	237	8	155	4	65	6	41	2	3

mianom. Rozwój działalności zagranicznej zachodnioniemieckich koncernów przemysłowych, to przede wszystkim rozszerzanie ich aktywów zagranicznych. Wielkie koncerny zachodnioniemieckie rozwijają raczej działalność w tym kierunku, mniej chętnie wchodzi natomiast w porozumienia międzynarodowe mające charakter związków równorzędnych firm z różnych państw.

Brak stabilizacji współczesnego kapitalizmu, wzrost chwiejności systemu międzynarodowych związków o charakterze ekonomicznym, rozluźnienie powstałych wcześniej form międzynarodowego mechanizmu rynkowego, utrata

wynosiły: Europa — 19 506,3 mln DM, Ameryka Północna — 5 064,3 mln DM, Ameryka Południowa — 2 885,1 mln DM („Handelsblatt” z 26 - 27 IV 1974).

znaczenia tradycyjnych i pojawienie się nowych metod walki konkurencyjnej w warunkach gwałtownego rozwoju postępu technicznego zmuszają monopole różnych państw do szukania nowych dróg przystosowania się do specyficznych warunków współczesnej epoki, do nowego podziału świata na strefy wpływów gwarantujące zabezpieczenie interesów i maksymalne korzyści. Koncerny zachodnioniemieckie nie osiągnęły jeszcze takiego stopnia umiędzynarodowienia jak np. amerykańskie, czy nawet niektóre zachodnioeuropejskie, niemniej cechuje je ogromna prężność, przy czym w wielu swoich poczynaniach kierują się już wypracowanymi modelami, bądź konsultują przedsięwzięcia i wspólną strategię³². Bowiem gwałtownemu wzrostowi znaczenia międzynarodowych monopolii, obejmujących swoją działalnością najważniejsze dziedziny światowej gospodarki kapitalistycznej oraz oddziałujących na inne sfery ludzkiej działalności, towarzyszy — z jednej strony — zaostrzenie walki między monopolami o rynki zbytu i obszary ekspansji kapitałowej, z drugiej — rozwój tendencji do porozumień i współpracy między monopolami różnych krajów.

HANKA DMOCHOWSKA

³² W listopadzie 1974 r. odbyła się np. dwudniowa poufna konferencja w której uczestniczyli czołowi przedstawiciele zachodnioniemieckich i amerykańskich koncernów międzynarodowych (reprezentowane były: *Dupont*, *Mobil-Oil*, *Honeywell*, *Procter i Gamble*, *Exxon*, *IBM* i *ITT*) ze strony zachodnioniemieckiej: *Volkswagen*, *Siemens*, *VEBA*, *BASF*, *Henkel* i *Deutsche Bank* oraz *Bank für Gemeinwirtschaft* (według wypowiedzi prasowych Mommsena, przewodniczącego rady nadzorczej *Kruppa*, konferencja była „wspaniałą wymianą poglądów”, którą należy kontynuować. Podkreślił on także konieczność wypracowania międzynarodowych form kontroli i kierowania towarzystwami międzynarodowymi, będącą ogólną troską uczestników spotkania).